

Op en rond de Sallandse Heuvelrug

Ongeveer halverwege Overijssel loopt van noord naar zuid een hoge zandrug. Het zuidelijk deel, tussen Hellendoorn en Holten, wordt aangeduid als de Sallandse Heuvelrug. Kenmerkend voor die rug zijn een aantal 'bergen', zoals de Hellendoornse Berg, de Haarlerberg, de Holterberg en de Koningsbelt. De laatste is met 75 meter boven zeeniveau de hoogste. In april 2000 werd dit deel van de zandrug het Nationaal Park Sallandse Heuvelrug.

Twee ijstijden gaven vorm aan de zandrug. Ruim 150.000 jaar geleden bedekte een dikke ijskap de noordelijke helft van ons land. Als een bulldozer schoof het ijs centimeter voor centimeter alles voor zich uit, maakte geulen en drukte ook grond opzij. Daarbij werden rotsen van duizenden kilo's helemaal meegevoerd vanuit Scandinavië en onderweg geleidelijk gladgeschuurd of verpulverd. Bij het warmer worden van het klimaat trok de ijskap zich terug en bleef een stuwwal achter van stenen, zand en lagen keileem. Vervolgens spoelde smeltwater de stuwwal op sommige plekken geheel of gedeeltelijk weg en vormde laagten of slenken in de rug. In de laatste ijstijd, ruim 100.000 jaar geleden, kwam de ijskap niet meer tot aan de Heuvelrug. Wel was toen de bodem stijf bevroren en kaal en zette de wind op de resten van de stuwwal een dikke laag fijn zand af.

'Hangend water'

Op veel plaatsen in de Sallandse Heuvelrug komt een keileemlaag in de bodem voor, die vooral aan de voet van de heuvels dicht bij de oppervlakte komt. Zolang de keileemlaag niet wordt lek gegraven of doorworteld, is deze waterdicht en houdt hij de neerslag vast. Dat is nodig omdat bijna alle bomen buiten het bereik van het grondwater groeien en daardoor afhankelijk zijn van zogenaamd 'hangend water', d.w.z. neerslag die wordt vastgehouden in die bovenste grondlaag.

Van bos naar heide en terug

Na de laatste ijstijd kreeg Nederland weer een gematigd klimaat waarin zich bos kon ontwikkelen. Na een periode waarin de mens het gebied bezocht als jager en verzamelaar, werd hij er geleidelijk akkerbouwer. Stukjes loofbos werden gekapt of platgebrand, waarna de open plaatsen enkele jaren voor landbouw werden gebruikt. Was de bodem eenmaal uitgeput, dan werd weer een nieuw stuk bos ontgonnen. Op de uitgeputte en voedselarme gronden die achterbleven kon zich heide ontwikkelen.

Overdag liet men schapen en geiten op de heide grazen; de nacht brachten de dieren door in een potstal waar ze de mest achterlieten. Eens per jaar reed men een mengsel van heideplagen en opgepotte mest uit over de gemeenschappelijke bouwlanden of enken rondom de dorpen. De begrazing door schapen en geiten maakte spontane bosontwikkeling onmogelijk: Alle boomopslag werd direct opgegeten en daardoor bleef de heide het zicht van het landschap voor eeuwen bepalen.

Aan het begin van de 20e eeuw was de Sallandse Heuvelrug nog vrijwel uitsluitend met heide bedekt. Dat was het resultaat van langdurige begrazing van een voedselarme bodem. Sommige delen van de heide werden zo intensief begraaasd dat de vegetatie verdween en wind en zand vrij spel kregen. Staatsbosbeheer (opgericht in 1899) kreeg als opdracht om het stuifzand en delen van de heide te bebossen. Er werd vooral grove den geplant; dicht opeen op boomkokers om hoge rechte stammen te kunnen oogsten, waarmee in de kolenmijnen gangen werden gestut.

Vanaf 1850 kwam geleidelijk de toepassing van kunstmest op gang. Dat maakte een eind aan de potstal en de herder met zijn kudde werd brodeloos. Voedingsstoffen in het regenwater veroorzaakten vergrassing, waarbij het pijpenstrootje de heide geleidelijk verdrong. Zonder een actief beheer van begrazen en afplaggen zouden de heidevelden daarom geleidelijk spontaan

foto G.W. Aaltink

Volken van imker Aaltink op de Holterberg

foto Henk van der Scheer

Zandpad, heide en jeneverbes op de Holterberg

veranderen in bos. Tegenwoordig tracht men met beheersmaatregelen de oppervlakte open heideterrein weer te vergroten en te behouden. Door middel van afplaggen wordt de bovenste laag verwijderd tot op de zogenoemde minerale laag. Op deze wijze worden alle zaden van grassen en bomen verwijderd en gaat men vergrassing tegen. Het uiteindelijke doel is om weer een uitgestrekt heideveld te ontwikkelen.

De vegetatie nu

Op de droge delen domineert struikheide en op plekken die wat vochtiger en leemhoudend zijn groeien dopheide en pijpenstrootje. Heel opvallend is er de jeneverbes, die plaatselijk dichte struwelen vormt. Er is een verscheidenheid aan bomen in de bossen ontstaan doordat eerst vooral grove den werd aangeplant, in de laatste tientallen jaren gevolgd door lariks en douglasspar en door spontane opslag van berk, eik en beuk in de naaldbossen.

In de meer open loofbossen groeit een struiklaag met lijsterbes en vuilboom. Plaatselijk komt rododendron massaal voor. Deze heester is aan de voet van de Sprengenberg jarenlang gekweekt en heeft zich in de omgeving van de voormalige kwekerij verspreid.

Onder de struiklaag groeit een kruidlaag met zeldzame plantensoorten zoals salomonszegel en dalkruid. Kenmerkend is ook het voorkomen van de blauwe bosbes en – op de overgang van bos naar heide – de rode bosbes (= vossenbes). Vossenbessen zijn in de winter van groot belang voor de icoon van de Sallandse Heuvelrug, het korhoen, maar ook voor veel andere besseneters.

Het omringende land

Ook de woeste gronden van het omringende land werden uiteindelijk in cultuur gebracht door de Heidemaatschappij (al opgericht in 1888). De schrale bodem werd eerst gemengd met stadsafval en later was landbouw en veeteelt mogelijk door het gebruik van kunstmest. Aan de westkant van de zandrug op de overgang naar het Sallandse weidegebied bevinden zich een aantal vennen waar zonedauw en moeraswolfsklauw groeien. Aan de oostkant stroomt het riviertje de Regge naar het noorden om in de Overijsselse Vecht uit te monden.

Een leven lang imkeren

In augustus 2011 sprak ik met dhr. Aaltink over zijn leven lang imkeren op en bij de Sallandse heuvelrug. Hij is geboren in 1920; jawel, ruim 90 jaar geleden! De oudste nog actieve imker van Nederland? Hij woont al van jongs af in de buurt van Holten, in het agrarisch gebied 500 meter ten westen van de heuvelrug, nu samen met zijn vrouw, op de boerderij waar ook zijn voorouders leefden. Hij is opgegroeid met bijen: ten minste drie generaties voorvaders waren korfimker met een grote bijenstal. Hij leerde het bijenhouden en korfvlechten van zijn opa. Toen in 1936 de VBBN-afdeling Holten-Markelo werd opgericht werd hij direct lid en stapte hij over op zelfgemaakte kasten. Volgens eigen zeggen liep de hobby uit de hand en had hij op een gegeven moment wel 300 volken. Na de Tweede Wereldoorlog reisde hij jaarlijks met een deel van zijn bijen naar het koolzaad in de IJsselmeerpolders en ook naar heidevelden op de Veluwe. Hij handelde in honing, maakte in de krant reclame voor zijn eigen heidehoning en verkocht aan het Bijenhuis. In later jaren liep het aantal volken

terug, maar in 2010 had hij er nog ruim 20. Vanwege zijn leeftijd houdt hij die nu in 7- of 8-raams kasten van licht materiaal om niet teveel te hoeven tillen. Tijdens een dracht komen daar tot wel vier bakken bovenop. Regelmatig spreekt hij nog imkers in de omgeving en voor zijn plezier bezoekt hij jaarlijks de heidehoningmarkt in Eerbeek. In de winter 2010-2011 verloor hij echter de helft van zijn volken, vermoedelijk door varroa, en besloot hij om de rest (minus twee) maar te verkopen. Van die twee kan hij gevoelsmatig nog geen afstand doen.

Tot in de jaren dertig keek hij vanuit de boerderij op de heidevelden van de heuvelrug; nu is het allemaal bos. Vergeleken met vroeger is de bijenweide erg schraal geworden, aldus dhr. Aaltink. Er zijn veel minder heidevelden en een deel daarvan is dood of in slechte conditie door het heidehaantje, een kever waarvan de larven het heideblad uitzuigen. Verder zijn alle roggevelen met daarin veel korenbloemen vervangen door maïspcelen en dankzij de onkruidbestrijding groeien er geen paardenbloemen meer in de weilanden. In het voorjaar vliegen de bijen nu vooral op paardenbloemen in de wegbermen. Vanaf half juli begint de dracht van de rode bosbes op de heuvelrug. Die dracht gaat naadloos over in die van de heide. "Bloeit de heide dan willen ze niet meer op de vossenbessen vliegen", aldus dhr. Aaltink. De dichtstbijzijnde heide groeit nu op ongeveer 2 km afstand van de stal. In de meeste jaren zette hij een deel van zijn kasten op eigen stukjes grond dicht bij heidevelden verderop op de heuvelrug om de spoeling voor de thuisblijvers niet te dun te maken.

De honing werd elk jaar pas tegen het eind van de heidedracht geslingerd. Als eerste komt dan de vossenbessenhoning uit de raat. Daarna moet die raat worden gekolbt en kan de heidehoning eruit worden geslingerd. In de oogstperiode werden lege raten in de volken gehangen voor het winnen van raathoning. De afgelopen jaren heeft dhr. Aaltink nog maar een klein deel van de honing verkocht. De meeste honing ging naar familie, vrienden en kennissen en die waardeerden dat zeer.

Bestrijding van varroa vindt plaats na de honingooft en dan is een deel van de winterbijen al geboren. "Dat zal wel de reden zijn dat ik de laatste jaren volken heb verloren in de winter", concludeert dhr. Aaltink. Tenslotte laat hij me vol trots de oorkonde zien die hij in het voorjaar van 2011 kreeg vanwege 75 jaar lidmaatschap van de VBBN/NBV. Meneer Aaltink, hartelijk bedankt voor de ontvangst en het gesprek.

foto Henk van der Scheer

Vossenbes in bloei op de Holterberg